

*Competence Approach and Innovations in the XXI Century
Компетентностен подход и иновации през XXI век*

<https://doi.org/10.53656/ped2023-4s.15>

СЕМЕЙСТВОТО И ДЕТЕТО ВЪВ ФОКУСА НА СОЦИАЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ

Ас. д-р Екатерина Ужиканова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Семейството и детето стоят във фокуса на всички дейности, мерки и услуги, които имат социален характер. Някои от тях се свързват със семейната подкрепа, а други – с интервенциите в подкрепа на децата и етапите на детското развитие, стимулиращи отделните области на развитие – социално, емоционално, когнитивно-поведенческо или физическо. Статията поставя на фокус различните механизми за стимулиране развитието на семейството и детето през призмата на социалната работа и социалните дейности. Анализът на практика представя семейството и детето като основни обекти на оценка, интервенция и въздействие в полето на социалната работа.

Ключови думи: дете; семейство; социални дейности; семейна подкрепа; социални услуги

Множество са предизвикателствата, с които семействата се сблъскват, за да преодолеят трудностите, за да намерят решения и да удовлетворят потребностите си, да създадат устойчивост и сигурна среда за развитието на всеки от своите членове. Подкрепата на семействата е отговорно действие, което стои във фокуса на социалните дейности и социалната работа, социалната защита и подходите за реализиране на отделни интервенции и практики. Търсенето на адекватни решения, които да удовлетворяват нуждите на всяко семейство, създава предпоставки за развитието на множество социални дейности, за апробирането и реализирането на поредица от механизми за подкрепа. Различията на семействата от гледна точка на техния опит и нужди се свързват и с различните потребности на децата – социални, емоционални, когнитивно-поведенчески или физически, което в определени ситуации създава и предпоставки за оказване на подкрепа към семействата за удовлетворяване на конкретна нужда на детето. Доколко нуждите на децата и подкрепата на семействата са обвързани с възможностите на практиката и отделните интервенции за тяхната подкрепа, е въпрос, който предизвикател-

но стои на фокус и ангажира практиците чрез въздействието, което оказват върху тези обекти.

1. Социални дейности и интервенции за семейна подкрепа

Нуждите и възможностите на семействата динамично се променят през отделните етапи на развитие, което безспорно поражда размисли в посока възможностите на средата за влияние, подкрепа и развитие. „Всекидневното с децата ни е провокирано от много проблеми, породени от избора на технология за позитивно възпитателно влияние, както и от невидимите психологически проблеми във взаимоотношенията, плод на нашите и техните съзнателни и подсъзнателни очаквания, намерения, позиции, решения и действия“ (Pevev 2021, p. 687). Поставянето на фокус на различни алтернативи, които имат капацитет да подкрепят развитието, както на децата, така и на семействата, е необходимост. Подпомагането на детето и неговото развитие предполага партньорство на различни нива, акцентиращо на развитието отделната личност, развитието на неговото семейство, развитието на средата, на общността, на обществото, като цяло, и на държавната политика в подкрепа на децата и семействата. Приемайки семейството като първичната система за подкрепа на индивида, всяка дейност, всяка интервенция и форма за подпомагане и развитие, за стабилност и устойчивост, би била предпоставка за изграждане на устойчивост и на детството. „Всепризнато е значението на семейството и неговата роля за формирането и изграждането на пълноценната личност“ (Krasteva 2005, p. 143). Развитието на семейството, особено в контекста на неговото отговорно родителство, е възможно да провокира отделни трудности и предизвикателства пред детето, свързани с неговата интеграция, самостоятелност, идентичност и т.н. Влиянието върху кризисните или трудни семейни ситуации се свързва с възможностите за подкрепа на семействата по отношение на техните подходи на възпитание и разбиране за развитието на детето. Липсата на възможности за подкрепа на родителите – професионални интервенции, е възможно да засили трудностите или да предизвика появата на нови, а това определя важната нужда от развитие на външни, професионални методи – мотиватори за промяна на динамиката на семействата. Според Механджийска съвременното семейство се променя и при това е способно да се променя и адаптира бързо. Това вече определено представлява интерес за социалните работници, доколкото процесите на подпомаганата промяна на индивидите и системите са всъщност динамичният механизъм на професионалните интервенции в социалната работа (Mehandzhiyska 2013, p. 627). По отношение на подкрепата от социалния работник е подходящо специалистът „да се интересува не само от индивидуалния проблем, а и от семейството – като среда“ (Mehandzhiyska 2013, p. 629). Именно семейната и комплексната подкрепа се определят като „ресурс, по-ценен от професионалната помощ“ (Mehandzhiyska 2013, p. 629).

Отделни изследвания за развитието на децата показват, че те овладяват различни умения на различни възрасти, което определя и различните възможности за ефективни интервенции, които да подкрепят развитието през детството. Един от примерите, свързан с интервенции в подкрепа на детето, е представен в изследване на Харвардския университет¹ с цел изготвяне на научно базирана рамка за политика за ранно детство. Изследването може да се разгледа като пример за начин, по-който следва да се определят фокусът и обхватът на оказваната подкрепа както към децата, така и към семействата. Примерът посочва отделни дейности със социален характер, но вземайки под внимание възрастовите особености, отделни трудности и нужди при децата. В посочените четири форми на подкрепа са описани основни целеви групи – деца, бъдещи родители и семейства, според рисковете за тяхното развитие и са определени подходящите форми за подкрепа, както следва.

1. Целева група „Семейства и малки деца“, които са преживели затруднения, авторите поставят на фокус нуждите на двете поколения и удовлетворяването им чрез програми, осигуряващи едновременно пряка подкрепа за родителите и висококачествени, базирани в центрове, грижи и образование за децата. Определят се като имащи положително въздействие и върху двете поколения.

2. Целева група „Бъдещи семейства“, които очакват първо дете, но преживяват трудности, които ги поставят в групата на уязвимите семейства, се препоръчва ранна и интензивна подкрепа в домашна среда според въпросното изследване.

3. Целева група „Семейства с малки деца и с ниски доходи“ се определя като важно участието им в програми за ранно образование, базирани отново в центрове за този тип услуги, предвид възможността да подобрят когнитивното и социалното развитие на детето.

4. Целева група „Семейства, живеещи под нивото на бедност“, въздействието и подкрепата преминава през получаването на добавки към доходите, а това, от своя страна, оказва положително въздействие върху сигурността, материалната и финансовата стабилност на семействата, което пък допринася за постиженията на деца в предучилищното образование.

Представеното изследване би могло да се приеме за положителен пример, който поставя на фокус семейните нужди – от една страна, подходяща подкрепа към семействата и техните нужди, а от друга страна, ранна и интензивна подкрепа в домашна среда към бъдещите родители, в подкрепа на сигурността и позитивното родителство. Представената част от изследването показва значението на обединените ресурси – нуждата от свързаност на социалните дейности, насочени към децата и семействата, семейната политика, връзката на социалното подпомагане и социалните услуги, като държавни инструменти за минимизиране на рисковете за децата и семействата. Обзорът

и данните от това изследване са подходящи за мотивирането и избора на адекватна, целенасочена и развиваща концепция за семейна политика, която да отчита както нуждите на децата, на семействата, така и избора на подходящи интервенции, които да са част от набора социални дейности и инструменти за подкрепа на уязвимите семейства, в който фокус стоят детето и семейството.

При продължаване на прегледа на добрите европейски и световни практики е сигурно установяването на още различни възможности и доказани начини за ефективна подкрепа на децата и семействата. Но насърчаването на развитието им в страната би следвало да започне с изследване и насърчаване на добрите практики, които се реализират тук, от което да следва избор на единни – висококачествени инструменти, дейности или програми за семейна подкрепа на уязвими деца и техните семейства, които към момента реализират ефективна подкрепа.

Развитието на системата от социални дейности и форми за семейна подкрепа в страната, която основно се реализира през последните години от отделни социални услуги, динамично се променя както по отношение на насочеността и към отделните уязвими групи, така и по отношение на набора от интервенции за подкрепа. Наборът от подходящи форми за подкрепа към децата и семействата и тяхното развитие е обвързано и с държавната политика в подкрепа на семействата и децата, с определянето на нейните приоритети и целенасочени действия в потвърждение на нуждата от комплексен характер и партньорство на различни нива. Както посочва Векова, „социалните услуги като основен компонент на системата на социалното подпомагане са елементът, който през годините отбелязва все по-съществено присъствие и динамично развитие в национален и регионален аспект – като разнообразие на предлаганите услуги, обхват на групите потребители и брой на доставчиците“ (Vekova 2020, p. 503).

2. Социални услуги и семейна подкрепа

В практиката в страната като действащи социални услуги, основно насочени към децата и семействата, според ролята им на услуги в общността, могат да се посочат Центърът за обществена подкрепа (ЦОП) и иновативният проект Център за ранно детско развитие (ЦРДР). Двете форми са близки по дейности и целенасоченост, но следва да се отбележи и значението на обхвата им спрямо уязвимите групи деца и семейства, както и развитието им в системата от социални дейности в подкрепа на децата и семействата. При проследяване на данни, касаещи развитието на социалните услуги в страната и в частност броя, капацитета и развитието на посочените по-горе социални услуги – Център за обществена подкрепа и Център за ранно детско развитие, се наблюдават различия в отделните показатели, но най-вече при обхватът и потреблението на услугите. По данни от Отчета за дейността на Агенцията за социално подпомагане

за 2020² и 2021³ година общият брой на центровете за обществена подкрепа към 2021 година е 143 услуги с общ капацитет 5845 места, спрямо 5815 места за 2020 година. Отбелязаният капацитет е сравнително висок, предвид широките нужди на децата и семействата. В подготвена Методика за условията и начина за предоставяне на социалните услуги в ЦОП⁴ възрастовата група, която е посочена за целева за ЦОП, включва деца от 0 до 18 години и техните семейства, основно определяни като рискови и уязвими, както и деца и техните семейства от общността, към които са насочени дейности по първична превенция и информационни кампании. Включени са и децата и младежите от и напускащи специализираните институции, деца, ползващи услуги от резидентен тип или настанени в приемни семейства, бременни жени, родители на деца в риск и други. По отношение на услугите, които се предоставят на децата и семействата в ЦОП, техният спектър е широк, показателен за обхвата е и капацитетът им при предоставяне на комплексна подкрепа. До данни от доклад на Тръста за социална алтернатива за 2021⁵ според действащото социално законодателство до средата на 2020 г. единствената социална услуга, в чиито цели, задачи и целеви групи експлицитно са посочени семействата като получаващи подкрепа, е Центърът за обществена подкрепа (ЦОП). При преглед на тази практика липсва информация за унифицирани конкретни дейности, удовлетворяващи комплексни нужди на децата и семействата. Практиката основно се свързва с въздействие върху конкретен риск за детето, често свързан с риск за отпадане от училище, риск от изоставяне и т.н., като този момент определя включването в дейности на Центъра, ползването на услугите на отделни специалисти и определя целите на работа. Застъпването на превантивната и информираща подкрепа не е със задължителен характер, като дейности и развитие.

Насочеността и обхватът на следващата практика, която е проектна и е в обхвата на настоящото проучване, може да се определи като различна както по отношение на обхвата, така и по отношение на дейностите спрямо подкрепата на целевите групи. При преглед на информация за дейността на центровете за ранно детско развитие се отчита значимостта на фокуса ѝ на подкрепа – семейното и ранното детско развитие. По данни на МТСП⁶ към 2021 година центровете за ранно детско развитие са 65 на територията на страната според информация от официалния сайт на Информационната система за наблюдение на средствата от ЕС в България. При преглед на целите, дейностите и целевите групи, посочени на официалния сайт на Министерство на труда и социалната политика, се отличават няколко съществени момента. Центровете за ранно детско развитие се реализират по Проекта за социално включване, стартирал през 2015 година. Проектът цели превенция на социалното изключване и намаляване на бедността сред децата чрез инвестиции в ранното детско развитие. Чрез подобряване готовността на децата за включване в образователната система и подкрепата за формиране на родителски умения сред

уязвимите групи родители се цели да се ограничи и предаването на бедността между поколенията. Основните услуги за деца и родители, които се развиват от центровете за ранно детско развитие, обхващат отделни възрастови групи – групи на деца на възраст от 0 до 3 години, както и групи на деца на възраст от 3 до 7 години.

Прегледът на информацията показва, че обхватът на центровете за ранно детско развитие е достатъчно широк и услугите за ранно детско развитие са достигнали до 12 964 родители на деца от 0 до 3-годишна възраст, предоставяйки консултиране за развитие на родителски умения. Услугите на тези центрове се реализират и към днешна дата, видно от различни обявления на съответните общини, ангажирани с проектните дейности. Актуалността на услугата е свързана и с въпросителна относно устойчивостта ѝ, предвид факта, че проектите се управляват от общините, но се финансират по Оперативната програма „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР) и се определят като „неустойчиви“ поради липсата на информация за тяхното бъдещо развитие. Разпределението и обхватът в посочения анализ на семейната подкрепа при услугите на ЦОП показва наличието на възможности за въздействие и удовлетворяване на множество от нужди на децата и семействата, но определянето им според нуждите на съответната възрастова група липсва. Отчита се и неяснота при предоставяне на услугите към групата на бъдещите родители – младите хора, както по отношение на превантивните дейности за семейно планиране, така и свързани с развитие на родителските им умения, които нямат промоционален подход, а се предоставят при наличие на риск.

В национален мащаб общият брой на децата и семействата, които ползват социални услуги в общността, включително и от резидентен тип, е 14 768. Данните показват сравнително висок дял на потребление, но при съпоставяне на потреблението на услугите в ЦРДР спрямо тези на ЦОП данните показват, че включените като ползватели деца и семейства в дейности на ЦРДР са 12 964 родители на деца, което показва широкия обхват на дейностите и универсалността на услугата.

Изследването и представените резултати предполагат нуждата да се проследи хипотезата, че социалните услуги в общността през примера на ЦОП „изостават“ и това е показателно за изследване на нуждата от развитие на достъпни услуги не единствено обвързани с въздействието им върху рисковете за децата и семействата, а превантивни и интегрирани услуги. Осигуряването на подкрепа, развитие на система и свързаност между актуалните нужди на децата, развитието на ресурсите на семействата е определящо и за изграждането на мрежа от социални дейности за подкрепа. Нуждата от „комплексна – ориентирана социална работа със семейства изисква интервенции на множество нива“ (Mehandzhiyska 2013, p. 629), свързани с изследване на средата, ресурсите и капацитета на семейната структура и определянето на подходящи

форми за развитие на неговия потенциал. Това разбиране са потвърждава и от друг автор с твърдението, че е „необходимо изграждането на устойчив модел за разбиране и отношение към ранното детско развитие“ (Krastev 2018, p. 17).

Съвместната работа на отделните социални услуги, целенасоченото планиране и развитие на семейната подкрепа, утвърждаването и споделянето на добри практики са една от многото предпоставки за ефективната инвестиция в бъдещото развитие на индивидите. Тук може да се постави и въпросът за взаимодействието, координацията и свързаността на социалните механизми за подкрепа към децата и семействата, което е и ролята на политическите решения. Открито могат да се потвърдят думите, че „липсва подход за координирани решения при формиране на политиките и при разработване на законовата уредба, които да разглеждат подсистемите на социалното осигуряване, социалното подпомагане, социалните услуги“ (Vekova 2021, p. 103), като значимо предизвикателство пред основните заинтересовани страни и техните отговорности.

Развитието на социалните дейности като „мощен инструмент за идентифициране, подкрепа, интервениране и въздействие върху развитието на личностите, особено намиращите се в рискова или уязвима ситуация“ (Zahariev, Bogdanova 2014, p. 29), е инвестиция в сигурността, производителността, живота и бъдещето на децата, семействата, общностите и държавата. Според Вазова „социален работник е една от професиите на бъдещето“ (Vazova 2021, p. 103), което поставя акцент и върху нуждата да се подкрепи секторът на социалните дейности, неговото професионално и практическо развитие не само по отношение на професионалните компетенции на практикуващите, но и чрез нормативното и методическото му обезпечаване. „Секторът на социалните услуги се нуждае от адекватни законови промени и търсене на иновативни форми, които да осигурят все по-голяма гъвкавост, ефективност и качество на социалните услуги за всички групи в неравностойно положение“ (Vekova 2020, p. 503), което е път в нова и подходяща посока, целяща подобряване ефективността на действащите социални дейности и практики, но и въвлечането на иновациите в полето на социалните дейности, социалните услуги и социална защита.

Изводи и обобщения

Представеният поглед върху действието и значението на социалните дейности при оказване на семейна подкрепа за децата и техните родители конкретизира нуждата от развитие на механизми и форми за удовлетворяване на комплексните нуждите на отделните групи деца и семейства, както и нуждата от регламенти при установяването на причините, довели до тези уязвими моменти от живота на децата и семействата, за да се подкрепи семейството с подходящи интервенции. Чрез подготвянето на своеобразна оценка на действащите форми за социална и семейна подкрепа на нивото на удовлетворяване нужди-

те на общностите, на резултатите от получената подкрепа и при включване на семействата в отделни социални дейности, услуги, програми и интервенции е възможно да се конкретизират отделни механизми за осигуряване развитието на прагматична рамка за оказване на ефективна семейна подкрепа чрез развитието на общностни и превантивни социални услуги. Следването на добрите практики и въвеждането на нови, стратегическото планиране и използването на ефективни подходи при семейната подкрепа, които да обединят социалните, образователните и здравните сфери в партньорство и като заинтересовани страни по отношение на детското развитие, следва да подпомогне сигурното и устойчиво развитие през детството и на семейната среда, и на обществото, като цяло. Социалните дейности, като поставящи на фокус детското и семейното благополучие, са фактор в стремежа на професионалната общност да прекъсне цикъла на неравностойното и изпълнено с несигурност бъдеще за децата и семействата чрез своята мрежа за подкрепа – превантивна и социално отговорна. Анализването на практиката в сферата на социалните дейности и услуги показва наличие на отделни подходи за подкрепа на семействата, както и разбиране за значението на тяхното пълноценно развитие, което е приоритет и философия при предоставянето на социални услуги за деца и семейства. Обединяването на тези дейности и взаимовръзката им, като единна форма на семейна подкрепа, все още е част от предизвикателствата пред професионалистите в сферата на социалните дейности и услуги. Възможното определяне на единен подход при подкрепата на семействата би следвало да премине през анализването на действащата практика към момента и определянето на ефективните инструменти за подкрепа на детското развитие. Развитието на социални дейности и услуги за семейна подкрепа следва да е приоритет при развитието на политиката в подкрепа на семействата, които са най-важният фактор в живота на детето, и стабилността на тази важна система следва да е първостепенна.

БЕЛЕЖКИ

1. CENTER ON THE DEVELOPING CHILD AT HARVARD UNIVERSITY 2007. A Science-Based Framework for Early Childhood Policy: Using Evidence to Improve Outcomes in Learning, Behavior, and Health for Vulnerable Children. [online]. [viewed 02 April 2021]. Available from: <http://www.developingchild.harvard.edu>
2. ОТЧЕТ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АГЕНЦИЯТА ЗА СОЦИАЛНО ПОДПОМАГАНЕ. 2020. [online]. Посетен на 20.04.2022 на страница: <https://asp.government.bg/za-agentsiyata/misiya-i-tseli/otcheti-i-dokladi/>.
3. ОТЧЕТ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АГЕНЦИЯТА ЗА СОЦИАЛНО ПОДПОМАГАНЕ. 2021. [online]. Посетен на 20.04.2022 на страница: <https://asp.government.bg/za-agentsiyata/misiya-i-tseli/otcheti-i-dokladi/>.

4. МЕТОДИКА ЗА УСЛОВИЯТА И НАЧИНА ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ В ЦОП. 2021. [online]. Посетен на 20.04.2022 на <https://asp.government.bg/bg/deynosti/sotsialni-uslugi/metodiki-i-metodicheski-ukazaniya>.
5. ДОКЛАД: СЪБИРАНЕ И АНАЛИЗИ НА ДАННИ ЗА ПОЛИТИКИ, ПРОГРАМИ, УСЛУГИ И ИНТЕРВЕНЦИИ В ПОДКРЕПА НА РАННОТО ДЕТСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ, Фондация „Тръст за социална алтернатива“, 2021.. София: Европейска кампания за ранно детско развитие „Първи години – първи приоритети“.
6. ПРОЕКТ ЗА СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ. 2022. МТСП. [online]. Посетен на 20.04.2022 на страница: <https://www.mlsp.government.bg/eng/informatsiya-za-proekta>.
7. ЗАХАРИЕВ, Б., БОГДАНОВ, Г., 2014. Доклад „Инвестиране в децата: прекъсване на цикъла на неравностойното положение“. Изготвен по препоръката на Европейската комисия. София.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАЗОВА, Т., 2021. *Професията социален работник и идеята да бъдем „готови за бъдещето“*. София: Университетско издателство.
- ВЕКОВА, Л., 2020. *Социалните услуги в България – законови промени, развитие и предизвикателства*. Шумен: Университетско издателство.
- ВЕКОВА, Л., 2021. *Системата за социална защита в аспекта на съвременните предизвикателства за развитието ѝ в България*. София: Св. Климент Охридски.
- КРЪСТЕВ, А., 2018. *Аспекти на семейното влияние върху детското развитие и формиране на мотивация за учене*. Велико Търново: Св.св. Кирил и Методий.
- КРЪСТЕВА, А., 2005. *Към проблема за сексуалното възпитание на юношите в семейството: Социална работа с деца и семейства*. София: ГорексПрес.
- МЕХАНДЖИЙСКА, Г., 2013. *Детето във фокуса на педагогическото взаимодействие и социалната работа: Подходи и интервенции в социалната работа със семейства*. София: Св. Климент Охридски.
- ПЕНЕВ, Р., 2021. *Педагогическите духове на родителите*. София: Университетско издателство.

REFERENCES

- KRASTEV, A., 2018. *Aspekti na semeynoto vlianie varhu detskoto zarvitie I formirane na motivacia za uchene*. Veliko Tarnovo: Sv.sv. Kiril i Metodiy [In Bulgarian].

- KRASTEVA, A., 2005. *Kam problema na seksualното lazpitanie na yunoshite v semeystvoto. Socialna rabota s deca i semeystva*. Sofia: GoreksPres [In Bulgarian].
- MEHANDZHIYSKA, G., 2013. *Deteto vav fokusa na pedagogicheskoto vzaimodeystvie i sotsialna rabota: Podhodi I interventsii v sotsialnata rabota sas semeystva*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian].
- PENEV, R., 2021. *Pedagogicheskite duhove na roditelite*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian].
- VAZOVA, T., 2021. *Profesiata sotsialen работник I ideyata da badem "gotovi za badeshteto"*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian].
- VEKOVA, L., 2020. *Sotsialnite uslugi v Bulgaria – zakonovi promeni, razvitiye I predizvikatelstva*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo [In Bulgarian].
- VEKOVA, L., 2021. *Sistemata za sotsialna zashtita v aspekta na savremennite predizvikatelstva za razvitietyo i v Bulgaria*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian].

THE FAMILY AND THE CHILD IN THE FOCUS OF SOCIAL ACTIVITIES

Abstract. The family and the child are the focus of all activities, measures and services that have a social character. Some of them are related to family support, and others related to interventions in support of children and the stages of child development that stimulate different areas of development - social, emotional, cognitive-behavioral or physical. The article focuses on the various mechanisms for stimulating the development of the family and the child, through the prism of social work and social activities. The analysis of the practice presents the family and the child as the main objects of assessment, intervention and impact in the field of social work.

Keywords: child; family; social activities; family support; social services

✉ **Mrs. Ekaterina Uzhikanova, PhD student**

Web of Science Researcher ID: GZL-5672-2022

Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: ek.ujikanova@uni-plovdiv.bg